

Inventarisatie conserveringseisen KNA

Rapportage

RUBICONERFGOED

Rubicon Erfgoed Rapport 094

Definitief

Colofon

Auteur	H.G. Pape-Luijten MA
Versie	Definitief
Datum	15-12-2021
Rubicon Erfgoed projectnummer	21016
Opdrachtgever	Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB)
Contactpersoon opdrachtgever	Mevr. E. Wieringa
Bevoegde overheid	n.v.t.
Contactpersoon bevoegde overheid	n.v.t.
Adviseur bevoegde overheid	n.v.t.
Contactpersoon adviseur bevoegde overheid	n.v.t.
Onderzoeksmelding (ARCHIS 3)	n.v.t.
Beheer documentatie	Rubicon Erfgoed, Rheden

Vrijgave		
Naam	Datum	Handtekening
H.G Pape-Luijten Senior KNA Bureauonderzoek Archeoloog Actorregistratienummer 23021110	15-12-2021	

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
Inleiding	4
Aanleiding	4
Doelstelling.....	4
Bestaande KNA-eisen aan conservering	5
Het wanneer en waarom van conservering.....	5
Eisen aan conservering in de KNA	5
Scope, aanpak en vraagstelling.....	6
Scope.....	6
Aanpak.....	6
Vraagstelling.....	7
Beantwoording vragen	10
Staat van geconserveerde vondsten en knelpunten	10
Verschillen in conserveringsstaat tussen depots.....	11
Verschillen qua conserveringsstaat per materiaalcategorie	11
Consensus wijze en verslaglegging van conserveren	13
Eisenborging in OS11	15
Eisenborging in OS11b	18
Eisenborging in OS16	18
Verschillen in conserveringsstaat voor en na KNA 3.2.....	20
Verschillen in conserveringsstaat tussen KNA 3.2 en 4.1	21
De KNA Specialist Conserveren in beeld	23
Eisenborging qua opleiding/kennis en werkervaring bij de KNA Specialist Conserveren	24
Eisenvergelijking met specialisten buiten de archeologie	24
Opleiding in ontwikkeling	25
Kennis van depotbeheerders	26
Van vondst tot depot: conclusies	27
Voorbij de scope	27
Conclusies en aanbevelingen	30
Conclusies	30
Aanbevelingen	30
Bronnen	32
Documenten	32
Overig	32

Samenvatting

Het doel van de inventarisatie is om inzicht te krijgen of de huidige KNA-eisen aan het conserveren van vondsten in brede zin (KNA-proces, doorlooptijden, transitodepot, gebruik van conserveringsmiddelen en eisen aan de conserveringsspecialist) de minimale kwaliteit in voldoende mate borgen tot aan het moment van overdracht aan (gemeentelijke of provinciale) depots. Ook geeft deze inventarisatie inzicht of de huidige KNA-eisen voldoende basiskwaliteit geboden hebben voor het duurzaam behoud van reeds geconserveerde vondst/vondstcomplexen in zowel gemeentelijke alsook provinciale depots.

Samenvattend kan worden gesteld dat in die gevallen dat er problemen optreden met te conserveren of geconserveerde vondsten, dit te maken heeft met één of meerdere factoren (die vaak ook weer een relatie met elkaar hebben en/of tot elkaar leiden):

- Aanlevering van onvoldoende of verkeerd verpakt/tijdelijk opgeslagen vondstmateriaal ter conservering (issue conserveringsspecialisten);
- Aanlevering van niet, onvoldoende of verkeerd geconserveerd vondstmateriaal (issue vanuit depots);
- Ontbrekende of onvoldoende verslaglegging van het conserveringsproces en gebruikte methoden en technieken (issue vanuit depots);
- Mogelijk minder aangeleverde of ontbrekende organische vondsten (issue vanuit depots);
- Onvoldoende eisen aan opleiding/kennis en werkervaring voor de KNA Specialist Conserveren, alsmede ontbreken van specifieke onderhoudseisen voor deze actor (issue vanuit depots);
- Onvoldoende koppeling tussen het hebben van de actorstatus KNA Specialist Conserveren en het uitvoeren van conserveringswerkzaamheden (issue vanuit depots);
- Ontbrekende aankondiging (issue vanuit depots) en financiële onderbouwing richting opdrachtgever (issue vanuit certificaathouders) van te conserveren vondsten wegens niet aanleveren selectierapport in evaluatiefase;
- Ruimtegebrek in transitodepots wat betreft tijdelijke opslag, vooral van veel en/of grote objecten (issue vanuit certificaathouders);
- Verschillen doorheen het land in depoteisen (bovenop de KNA) wat betreft te deponeren vondstcategorieën en discussie daaromtrent voor of na deponering (issue vanuit certificaathouders);
- Tijdsdruk vanwege in de KNA voorgeschreven termijnen voor conservering (issue vanuit certificaathouders);
- Onvoldoende (structureel) overleg (issue vanuit certificaathouders, depots en conserveringsspecialisten);
- Onvoldoende opleidings- en bijscholingsmogelijkheden op het gebied van conservering (issue vanuit certificaathouders, depots en conserveringsspecialisten).

Zoals reeds werd vermoed bij het aanvangen van deze inventarisatie hebben de mailwisselingen en gevoerde (verdiepende) gesprekken niet alleen veel informatie, visies op de problematiek en mogelijke oplossingen daarvoor opgeleverd, maar ook vele extra vragen. Het is dan ook niet zo dat de issues rondom de conservering van archeologisch vondstmateriaal opgelost kunnen worden met alleen het wijzigen van de KNA. Wel is het zo dat er absoluut aanbevelingen gedaan kunnen worden wat betreft dergelijke wijzigingen, aangevuld met aanbevelingen die daar complementair aan zijn en in veel gevallen voorafgegaan zouden moeten gaan aan wijzigingen van de KNA.

De aanbevelingen zijn als volgt, in de woorden van de auteur (geïnformeerd door voorgaande inventarisatie) en op volgorde van geadviseerde prioriteit:

- Vanuit de inventarisatie is veelvuldig aangegeven dat een bijeenkomst n.a.v. de uitgevoerde inventarisatie zeer wenselijk is, met de aanbevelingen vanuit dit rapport als basis. Een dergelijke bijeenkomst dient het versterken van de overlegstructuur zoals verderop aangegeven en kan waardevolle input leveren voor het aanpassen van de KNA. Idealiter wordt deze bijeenkomst door de belanghebbende partijen georganiseerd (certificaathouders, depots, conserveringsspecialisten, etc.), waarbij de SIKB als facilitator kan optreden;
- OS16 zou goeddeels moeten worden gereviseerd, met name op het gebied van het conserveringsrapport (scherpere eisen/format);
- OS12 en OS13 zouden ofwel ontvlochten moeten worden, ofwel geïntegreerd. Het onderliggende doel is het zorgen dat een selectierapport altijd wordt opgeleverd, ongeacht of er een evaluatierapport wordt opgeleverd;
- De toevoeging van een conserveringsvoorstel aan de KNA wordt van harte onderschreven. Dit zou ofwel een onderdeel kunnen worden van het selectierapport ofwel van OS16;
- OS11 zou eveneens goeddeels gereviseerd moeten worden, met name op het gebied van de subspecificaties (zowel inhoudelijk wat betreft conserveringsmethoden en -middelen alsook procedureel, bijv. op het vlak van termijnen) en de inzet van de KNA Specialist Conserveren;
- OS11b lijkt niet verstrekkend gewijzigd te hoeven worden. Het is wel aan te bevelen om met certificaathouders de intervallen van interne controles te evalueren en waar nodig te optimaliseren. Daarnaast zou certificerende instellingen verzocht kunnen worden om de kwaliteit van transitodepots tijdens audits te controleren m.b.v. een externe depotmedewerker;
- Voorgesteld wordt om voor de aanpassingen van OS11, OS11b, OS12, OS13 en OS16 minimaal één aparte werkgroep voor aan te stellen, waarin zowel certificaathouders, conserveringsspecialisten alsook depots zijn vertegenwoordigd (of subgroepen, met ieder een specificatie voor diens rekening);
- Het verdient de overweging om de actorstatus van KNA Specialist Conserveren (strikter) als vereiste te stellen voor alle conserveringswerkzaamheden voortvloeiend uit de KNA, dit na aanpassing van de eisen aan deze actor;
- De eisen aan opleiding/kennis en werkervaring van de KNA Specialist Conserveren zouden moeten worden aangescherpt. Ook zouden er specifieke onderhoudseisen voor deze actorstatus moeten komen (bijv. met betrekking tot conserveringsrapporten, dit na aanpassing van de eisen daaraan in OS16);
- Geadviseerd wordt om alle hierboven genoemde (mogelijke) aanpassingen aan de KNA mee te nemen in het proces richting totstandkoming van de KNA/BRL 5.0, waarmee in 2022 gestart gaat worden;
- Het wijzigen van de KNA in welke hoedanigheid dan ook heeft geen zin als de eisen niet worden nageleefd. Hoewel altijd vanuit goed vertrouwen in elkaar dient te worden gehandeld – en vertrouwen in elkaar is iets wat door de jaren heen is geschaad en deels dus herwonnen moet worden – werken we met een registratie- en certificeringsstelsel, waarbij interne en externe audits moeten toetsen of de eisen daadwerkelijk worden nageleefd. Derhalve dient dit ook bij certificerende instellingen en auditors nog meer onder de aandacht gebracht te worden, waarbij het verstandig is voor deze partijen om gebruik te maken van een conserveringsspecialist of KNA Specialist Conserveren bij het toetsen van zaken die de conservering betreffen;
- Breder, dieper en meer structureel overleg tussen depots, certificaathouders en depots op het gebied van conserveringsproblematiek is essentieel. Niet alleen tussen de groepen onderling,

maar ook tussen de groepen *an sich*. De rondetafeldiscussie die is uitgevoerd als onderdeel van deze inventarisatie laat zien dat alle partijen van elkaar kunnen én willen leren;

- Meer mogelijkheden tot (bij)scholing, voor alle betrokken partijen, op zowel de inhoudelijke als procesmatige aspecten van conservering in de archeologie zijn eveneens zeer gewenst. Een bijgewerkt aanbod hiertoe biedt zowel mogelijkheden voor de aanscherping/aanpassing van de eisen qua onderhoud aan de KNA Specialist Conserveren alsook het makkelijker/beter kunnen naleven van de KNA-eisen m.b.t. conservering door niet-conserveringsspecialisten;
- Het vraagstuk van adequate bemensing van transitodepots en statische depots kadert effectief in een grotere context van FTE's, werkdruk en arbeidsomstandigheden in de archeologische sector bij zowel certificaathouders alsook gemeentelijke/provinciale depots. Dit zijn zaken die op het niveau van brancheverenigingen en belangenorganisaties besproken zouden moeten worden, waar het onderdeel van depotbemensing dan extra onder de aandacht kan worden gebracht.

Inleiding

Aanleiding

Het CCvD Archeologie heeft in het Jaarplan Archeologie 2021 het voornemen opgenomen om de KNA-eisen aan het fysiek conserveren van vondsten opnieuw tegen het licht te houden. De belangrijkste aanleiding daarvoor wordt gevormd door signalen uit het werkveld, waaronder een brief van ArcheoCare uit 2020 en uit overleg tussen SIKB en gemeentelijke deponhouders, dat de staat van veel geconserveerde vondsten in depots niet in orde is en dat er vraagtekens worden gezet bij het conserveringsproces voorafgaand aan deponering. Het CCvD ziet graag antwoord op de vraag of de huidige eisen in de KNA met betrekking tot het conserveren van vondsten vanaf het moment van aantreffen tot aan de overdracht aan het depot de minimale kwaliteit in voldoende mate borgen. Hierbij horen ook de eisen aan de te gebruiken conserveringsmiddelen en de eisen aan de KNA Conserveringsspecialist. Om antwoord te krijgen op deze vragen wordt als eerste stap een inventarisatie uitgevoerd, om de problematiek (incl. omvang en oorzaak) in kaart te brengen. Op basis van de uitkomsten van de inventarisatie kan het CCvD vervolgens besluiten over vervolgstappen qua onderzoek, alsmede eventueel gewenste/noodzakelijke aanpassingen aan de KNA of zo nodig knelpunten bij andere partijen onder de aandacht te brengen.

Doelstelling

Het doel van de inventarisatie is om inzicht te krijgen of de huidige KNA-eisen aan het conserveren van vondsten in brede zin (KNA-proces, doorlooptijden, transitodepot, gebruik van conserveringsmiddelen en eisen aan de conserveringsspecialist) de minimale kwaliteit in voldoende mate borgen tot aan het moment van overdracht aan (gemeentelijke of provinciale) depots. Ook geeft deze inventarisatie inzicht of de huidige KNA-eisen voldoende basiskwaliteit geboden hebben voor het duurzaam behoud van reeds geconserveerde vondst/vondstcomplexen in zowel gemeentelijke alsook provinciale depots.

De opdrachtbeschrijving van de SIKB voor de inventarisatie is in eerste instantie omgezet naar een concreet stappenplan, wat zijn beslag heeft gekregen in een door het CCvD goedgekeurd Plan van Aanpak (PvA).¹ De nu voorliggende rapportage vormt de schriftelijke verslaglegging van de daaropvolgende inventarisatie. Enkele inleidende hoofdstukken zijn overgenomen uit het PvA, daar deze de basis vormen voor de inventarisatie en rapportage daarvan.

---

¹ SIKB, 2021; Pape-Luijten, 2021.

Bestaande KNA-eisen aan conservering

Het wanneer en waarom van conservering

Op verschillende momenten in het archeologisch proces en op verschillende locaties wordt met (kwetsbaar) archeologisch vondstmateriaal gewerkt, dat voor overdracht aan depots geconserveerd dient te worden: bij de berging in het veld, tijdens de evaluatiefase, de uitwerking en de opslag in het transitodepot tot aan de overdracht aan een gemeentelijk of provinciale depot. Daar komt het terecht voor het verdere duurzaam *ex situ* behoud, naast eventuele ontsluiting daarvan voor (toekomstig) wetenschappelijk onderzoek en/of beleving wanneer een vondst tentoongesteld wordt.

Eisen aan conservering in de KNA

Eisen aan conserveren zijn in de eerste plaats geregeld via het Besluit op de Erfgoedwet. Op grond van artikel 5.4, tweede lid van de Erfgoedwet is de certificaathouder verplicht om het opgraven, documenteren, conserveren en rapporteren op professionele wijze te verrichten. In de BRL SIKB 4000 en gravende KNA protocollen van de KNA land- en waterbodems is dit vervolgens nader uitgewerkt in:

- KNA specificatie OS11 (Lichten, verpakken en tijdelijk opslaan van vondsten en monsters) en diens subspecificaties in Protocol 4004 Opgraven (landbodems);
- KNA specificatie OS11b (eisen aan transitodepots voor vondsten en monsters) in Protocol 4004 Opgraven (landbodems);
- KNA specificatie OS16 (Conservering van vondsten en monsters) in Protocol 4004 Opgraven (landbodems);
- De eisen aan de KNA Specialist Conserveren in de BRL SIKB 4000 Archeologie (Bijlage 4 Competentie-eisen aan actoren, p. 61);
- De definitie van 'conserveren' in de BRL SIKB 4000 Archeologie (Bijlage 5 Definities en verklarende woordenlijst bij archeologisch onderzoek, p. 79).

Scope, aanpak en vraagstelling

Scope

De inventarisatie beperkte zich tot het fysiek (*hands on*) conserveren van vondsten tot aan het moment van overdracht aan het depot, maar geeft ook een indicatie van de fysieke staat van reeds gedeponeerde en geconserveerde vondstcomplexen door uitvoerders met een opgravingsvergunning of certificaat. Het gaat hierbij specifiek om onderzoek dat is uitgevoerd op basis van de KNA, vanaf diens intrede in 2001 met versie 1.0. De focus van de inventarisatie lag op de periode vanaf 2010, toen de KNA 3.2 van kracht werd, waarin voor het eerst specifieke eisen aan conservering (KNA OS11) en de conserveringsspecialist werd opgenomen.

De volgende zaken vielen buiten de scope van de inventarisatie:

- Inventarisatie naar analoge en/of digitale documentatie en uitwisseling daarvan via de Pakbon. Daarvoor loopt een ander proces via het 'Regieoverleg stroomlijnen Deponeren';
- Een uitvoerige analyse/evaluatie van de staat van geconserveerde vondsten uit KNA-onderzoek in een depot. Het antwoord op deze vraag is met name ondersteunend aan de vraag of de huidige eisen in de KNA de kwaliteit in voldoende mate borgen;
- Een analyse van geconserveerde/niet-geconserveerde vondsten afkomstig van onderzoek dat buiten de KNA is uitgevoerd. Eventuele uitkomsten worden wel in de rapportage genoemd, maar gelden als 'bijvangst';
- Een inventarisatie naar de eisen aan het conserveren van monsters (hierbij speelt doorgaans niet de conservering de grootste rol, maar verpakking en opslag). Eventuele uitkomsten worden wel in de rapportage genoemd, maar gelden als 'bijvangst'.

Er is een duidelijke koppeling tussen deze inventarisatie en de aankomende actualisatie van het protocol Depotbeheer. Daar waar relevant zullen dan ook zeker resultaten uit deze inventarisatie worden meegenomen in die actualisatie.

Aanpak

De inventarisatie bestond uit een aantal volgtijdelijke stappen:

1. Inwinnen en analyseren achtergrondinformatie conserveringseisen KNA;
2. Opstellen Plan van Aanpak (PvA) en schriftelijke beoordeling CCvD;
3. Verwerken feedback CCvD en opleveren definitief PvA;
4. Inwinnen en analyseren input relevante partijen en actoren, waaronder:
  - Jaarrapportages certificering SIKB;
  - Verslaglegging/terugkoppeling interne/externe audits certificaathouders en Certificerende Instellingen (CI);
  - Navraag bij:
    - KNA Specialisten Conserveren;
    - Certificaathouders met transito-depots;
    - Provinciale depots;
    - Gemeentelijke depots;
    - Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed (O&E);
    - Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE);

- Onderzoekers Oogst van Malta;
  - Instellingen met een opleiding in conservering/restauratie;
5. Rondetafeldiscussie i.s.m. SIKB met in elk geval depotbeheerders, certificaathouders, onderzoekers Oogst van Malta, Inspectie O&E, RCE en KNA Specialisten Conserveren;²
  6. Opstellen conceptrapport;
  7. Oplevering conceptrapport en overleg SIKB;
  8. Presentatie conceptrapport CCvD;
  9. Verwerken feedback CCvD en opleveren definitief rapport.

Vraagstelling

De inventarisatie beoogt om waar mogelijk op alle onderstaande vragen antwoorden te geven, dan wel een voorstel tot nader onderzoek om die antwoorden te verkrijgen. Waar relevant worden de antwoorden in deze rapportage voorzien van een argumentatie/onderbouwing, gespecificeerd naar KNA-onderdeel (verwijzing naar kop/pagina) en een zo concreet mogelijk voorstel tot verbetering. Waar relevant worden casussen geanonimiseerd opgenomen in deze rapportage.

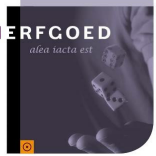
1. In welke staat verkeren geconserveerde vondsten in gemeentelijke en provinciale depots afkomstig van KNA-onderzoek? Welke conclusies zijn op grond daarvan te trekken en wat is de omvang en oorzaak van eventuele geconstateerde knelpunten?
2. Zijn er verschillen te constateren tussen de staat van geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek in depots van gemeentes zonder certificaat (voor het doen van gravend archeologisch onderzoek), van gemeentes met certificaat en van provincies?
3. Zijn er verschillen te constateren tussen de staat van geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek voor wat betreft hun materiaalcategorie?
4. Is er consensus over de wijze van conservering van vondsten afkomstig van KNA-onderzoek en hoe van het conserveringsproces verslag wordt gelegd?
5. Bieden de eisen in de 'KNA OS11 Lichten, verpakken en tijdelijk opslaan van vondsten en monsters' voldoende basis voor het borgen van de (minimale) kwaliteit bij het lichten, verpakken en tijdelijk opslaan daarvan?
6. Bieden de eisen in de 'KNA OS11b Eisen aan transitodepots voor vondsten en monsters' voldoende basis voor het borgen van de (minimale) kwaliteit bij het in bewaring hebben van vondsten afkomstig van KNA-onderzoek voorafgaand aan overdracht aan het depot?
7. Zijn er verschillen te constateren tussen de staat van geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek die zijn overgedragen aan een depot vóór en ná het opnemen van eisen aan conserveren in de KNA (versie 3.2)?
8. Bieden de eisen in de 'KNA OS16 Conservering van vondsten en monsters' voldoende basis voor het borgen van de (minimale) kwaliteit bij het conserveren van archeologische vondsten en monsters afkomstig van KNA-onderzoek?
9. Zijn er verschillen te constateren tussen de staat van geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek die zijn overgedragen aan een depot onder eerdere eisen (vanaf versie 3.2) en de huidige eisen (versie 4.1) aan conserveren in de KNA?

² Aan de rondetafeldiscussie deden de volgende personen mee: J.W. Beestman (ADC ArcheoProjecten), I. Mahu (Iris Mahu Metaalrestauratie/ADC ArcheoProjecten), A.H. Grimme (Erfgoed Leiden en Omstreken), I. Gerritsen (Provinciaal Depot Bodemvondsten Gelderland), M. de Jong (Provinciaal Depot Bodemvondsten Utrecht), K.A.N. Abelskamp-Boos (Conserveringsatelier Vesta), T. Lupak (Restaura), I. Joosten (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), K. van Egmond (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), S.J. Boogert (Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed), E. Wieringa (SIKB), H.G. Pape-Luijten (Rubicon Erfgoed).

10. Met betrekking tot de KNA Specialist Conserveren:
  - a. Is hij/zij op de juiste momenten in het archeologisch proces/processtappen ook als actor in beeld?
  - b. Zijn de eisen aan de werkervaring van KNA Specialist Conserveren aan de maat? Borgen de eisen in voldoende mate de kwaliteit van het conserveren?
  - c. Zijn de kenniseisen (opleiding) aan de werkervaring van KNA Specialist Conserveren aan de maat? Borgen de eisen in voldoende mate de kwaliteit van het conserveren?
  - d. Wat zijn de eisen aan restauratoren/conserveringsspecialisten in andere werkvelden (m.n. bij roerend erfgoed) en zijn die vergelijkbaar met de gestelde eisen in de KNA?
11. Zijn er relevante ontwikkelingen gaande m.b.t. conservering bij opleidingsinstellingen? Zo ja, welke?
12. Is de kennis van depotbeheerders m.b.t. beheer van geconserveerde vondsten uit KNA-onderzoek op peil? Welke conclusies/aanbevelingen zijn op grond daarvan te trekken?
13. Welke conclusies zijn te trekken over het juist/niet juist omgaan met te conserveren en/of geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek bij/onder verantwoordelijkheid van certificaathouders vanaf het moment van aantreffen tot aan de overdracht aan een depot?
14. Geeft de inventarisatie aanleiding tot andere conclusies die buiten de scope van de KNA liggen maar wel aanleiding kunnen zijn voor het CCvD om deze bij derden te adresseren?

In het navolgende hoofdstuk worden de vragen één voor één beantwoord, voor zover dat mogelijk was binnen de uitgevoerde inventarisatie. Ten opzichte van het PvA zijn de volgordes van enkele vragen logisch aangepast en vraag 10 (voorheen 11) is daarbij in drieën verdeeld (met opleiding/kennis en werkervaring ineen). Daar waar beantwoording van een vraag niet of ten dele mogelijk was wordt dit expliciet aangegeven in de beantwoording.

Figuur 1: het domein van de conserveringsspecialist (foto auteur, locatie Restaura te Heerlen).

Beantwoording vragen

Staat van geconserveerde vondsten en knelpunten

Vraag 1 luidt: "In welke staat verkeren geconserveerde vondsten in gemeentelijke en provinciale depots afkomstig van KNA-onderzoek? Welke conclusies zijn op grond daarvan te trekken en wat is de omvang en oorzaak van eventuele geconstateerde knelpunten?"

- De staat van geconserveerde vondsten in depots is **wisselend**. Hoewel er de laatste jaren door aanpassingen van de KNA zeker **verbeteringen** zijn opgetreden (zie ook de antwoorden op vragen 9 en 10), blijven vooral objecten van **bepaalde materiaalcategorieën** (zie ook de antwoorden op vraag 3) problematisch als het op conservering aankomt;
- Het overgrote deel van de bevroegde depots rapporteert in hun antwoorden problemen met de aanlevering en vervolgens mogelijkheid tot duurzaam behoud van bepaalde materiaalcategorieën na conservering (met name metaal, hout en/of leer), als resultante van **onvoldoende kunde of ervaring** met het specifieke conserveringsproces, **ontoereikende verslaglegging** van het conserveringsproces en **ontbrekende/onvoldoende communicatie** met conserveringsspecialisten voor, tijdens en na conserveringswerkzaamheden en **onvoldoende genomen tijd** om het conserveringsproces naar behoren uit te (laten) voeren;
- Van de kant van conserveringsspecialisten is gemeld dat te conserveren vondsten in veel gevallen te laat worden aangeleverd voor adequate conservering, op twee manieren:
  - Soms wordt een object letterlijk **te laat aangeleverd** en is er al sprake van (verregaande) degradatie, waardoor het conserveringsproces danig wordt bemoeilijkt of soms zelfs onmogelijk wordt gemaakt (d.w.z. om tot een zo stabiel mogelijk object ter deponering te komen). Dergelijke gevallen spelen vooral bij langlopende proefsleuvenonderzoeken en opgravingen, waarbij te conserveren objecten soms pas meer dan een jaar na het vinden ervan in de bodem worden aangeleverd bij een conserveringsspecialist. In sommige gevallen was ook sprake van 'voorbehandeling' door de aanleverende partij;
  - Een tweede vorm van late aanlevering is procesmatig van aard en houdt verband met **planningsafspraken** die door de aanleverende partij met diens opdrachtgever zijn gemaakt (niet te verwarren met aanlevertermijnen zoals gesteld in de KNA), waarbij vondsten worden aangeleverd ter conservering met de mededeling dat het werk binnen een bepaalde tijd moet worden uitgevoerd om aan de afspraken te kunnen voldoen, terwijl veel stappen binnen conservering nu eenmaal een zekere tijdspanne beslaan die niet ingekort kan worden zonder het conserveringsresultaat nadelig te beïnvloeden (of zelfs onmogelijk te maken).
- Om de vraag in nog meer detail te kunnen beantwoorden zou een **specifieke inventarisatie** van de staat van het vondstmateriaal binnen elk depot uitgevoerd zou moeten worden – in principe door de depots zelf, als eigenaars van de vondsten – om erachter te komen wat de totale reikwijdte van het probleem is qua staat van geconserveerde vondsten. Het advies van depots daarbij is om dan **ook van vondsten afkomstig buiten KNA-onderzoek** de staat te inventariseren, zoals oude vondstcomplexen van de toenmalige ROB: in veel van de gesprekken met depots kwam de roep om meer aandacht voor dit vondstmateriaal, dat in veel gevallen niet of slecht is geconserveerd en waarvan het duurzaam behoud in depots vaak moeilijker en kostbaarder is dan van vondstmateriaal uit KNA-onderzoek;

Verschillen in conserveringsstaat tussen depots

Vraag 2 luidt: "Zijn er verschillen te constateren tussen de staat van geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek in depots van gemeentes zonder certificaat (voor het doen van gravend archeologisch onderzoek), van gemeentes met certificaat en van provincies?"

- Vooral nog lijken de verschillen zich op dit punt te beperken tot gemeentes met eigen certificaat enerzijds en gemeentes en provincies zonder certificaat anderzijds. In de meeste gevallen hebben **gemeentes met eigen certificaat** ook een **eigen depot**, wat tot gevolg heeft dat deze gemeentes met name zelf verkregen vondstmateriaal ook bij zichzelf deponeren. Dat betekent dat er korte lijntjes zijn wat betreft vondstverwerving te velde, conservering en deponering. Gemeentes met eigen certificaat én depot geven dan ook in de meeste instanties aan tevreden te zijn met de gang van zaken omtrent deze stappen, omdat ze daar zelf in alle facetten voor verantwoordelijk zijn en daarbij geen issues m.b.t. conservering/restauratie kennen;
- Wat de staat van geconserveerde vondsten kan beïnvloeden, is de constatering van de Inspectie dat gemeentelijke depots over het algemeen makkelijker een beroep kunnen doen op **kennis en vrijwilligers**, terwijl provinciale depots vaak met meer **faciliteiten** zijn uitgerust. In wezen is dit gerelateerd aan **zowel schaal alsook afstand**: een gemeentelijk depot bestrijkt een beperkt grondgebied (hooguit 2-3 gemeentes) en heeft een directe relatie met het gedeponeerde vondstmateriaal (ook in de koppeling met lokaal beleid), terwijl een provinciaal depot een veel grotere geografische scope heeft en 'verder van de materie' afstaat. Of dit ook daadwerkelijk invloed heeft op de staat van geconserveerde vondsten in deze depots kon in deze inventarisatie niet worden vastgesteld.

Verschillen qua conserveringsstaat per materiaalcategorie

Vraag 3 luidt: "Zijn er verschillen te constateren tussen de staat van geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek voor wat betreft hun materiaalcategorie?"

- Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. In principe spelen de meeste discussies bij aanlevering aan depots van **metaal, hout en/of leer** (zie ook de antwoorden bij 'Eisenborging in OS11a');
- Sommige depots maken daarbij de opmerking dat het lijkt alsof de **aantallen aangeleverde organische vondsten** sterk achterlopen bij de anorganische vondsten, waardoor de vraag rijst of er nu daadwerkelijk minder organische vondsten worden gedaan of dat deze minder vaak worden geselecteerd voor deponering, mogelijk vanwege de conserveringseisen. Dit is een heikel punt, omdat er voor zover bekend nog geen echt onderzoek naar is gedaan en het dus vooral nog meer een 'gevoel' is, maar het verdient meer aandacht in ogen van de depots. Eén van de bevraagde gemeentelijke depots kwam tot dit gevoel bij het vergelijken van gedeponeerd onderzoek uit de periode dat de gemeente zelf nog over een certificaat beschikte, met gedeponeerd onderzoek van na die tijd: uit vergelijkbare vondstcontexten is een duidelijk verschil te zien in de aantallen organisch vondstmateriaal;
- Binnen metaal blijft **ijzer** volgens veel depots een groot issue meer specifiek het niet voldoende – of aantoonbaar voldoende (middels het doen en overleggen van een test) – **ontzouten** van objecten, of ontzouten op een wijze die schadelijk kan zijn (bijv. middels verhitting, waarbij het object kan verbranden). Ontzouten houdt in dat de (chlor)zouten waarmee een object in de bodem mee in aanraking is gekomen en die deels opgenomen zijn in het object, worden verwijderd. Deze zouten versnellen het degradatieproces.

- Specifieke melding werd gemaakt m.b.t. ijzervondsten uit **mariene context**, die soms worden ontzout al waren het 'landvondsten' en daarmee hogere restconcentraties zouten behouden binnen het object;
- Een opmerking vanuit de hoek van partijen die vondsten aanleveren is wel dat er ook vormen van ijzer zijn waarin chloorionen in de kristalstructuur zelf gebonden zijn en die dus überhaupt niet volledig ontzout kunnen worden: als deze ionen vrijkomen en zich binden aan metallisch ijzer kan het proces van degradatie ook na deponering opnieuw opstarten binnen een object. Middels een goed toegeruste **klimaat- of metaalkamer** kunnen objecten zo stabiel mogelijk bewaard worden, wat dit proces in elk geval deels tegen kan gaan. Wel staat in de KNA staat dat er nooit gegarandeerd kan worden dat een object stabiel is na behandeling. Dat klopt volgens een gemeentelijk depot helemaal: deze beschikt over een collectie metaalvondsten die in 2010 is geconserveerd en die niet stabiel is.
- Eén gemeentelijk depot stelt dat zij tot voor kort zelf ook aangeleverd vondstmateriaal (na)conserveerde, dan wel niet/slecht geconserveerd vondstmateriaal aannam. Dit depot hanteert tegenwoordig **gedwongen strengere eisen** ten aanzien van conservering, waardoor een strengere selectie gemaakt wordt over wat er aangeleverd/gedeselecteerd wordt; met name binnen de materiaalcategorieën metaal en leer wordt afval, fragmenten en onbepaalde (roest)fragmenten vernietigd. In theorie kunnen hierdoor vondsten worden gedeselecteerd die misschien (in de toekomst) **wel onderzoekswaardig** kunnen zijn;
- Depots maken ook melding van problemen met betrekking tot **samengestelde objecten**, dat wil zeggen vondsten die uit **gecombineerde materialen** bestaan. Meermaals moest worden vastgesteld dat voor een dergelijk object één conserveringsmethode was gebruikt voor alle onderdelen, ofwel dat slechts een deel van het object was geconserveerd, ondanks het verbod op willekeurige keuze voor een subspecificatie bij conservering van gecombineerde materialen in OS11. Ook komt het voor dat objecten niet op voorhand worden gedemonteerd en schoongemaakt, wat ervoor zorgt dat vooral aansluitende delen niet of onvoldoende worden behandeld tijdens de conservering;
- Tijdens de rondetafeldiscussie werd benadrukt dat **aardewerk en glas vaak onderschat** worden als het gaat om conservering, omdat deze vaak niet als kwetsbaar worden gezien. Dunwandige objecten zijn dit echter wel degelijk. Daarnaast kunnen ook op het oog minder kwetsbare objecten van deze materiaalcategorieën problemen ondervinden bij deponering, als deze niet voldoende zijn schoongemaakt. Dit kan zeker bij aardewerk, wat veelal de meest omvangrijke vondstcategorie binnen een complex is, het geval zijn;
- Ook **subrecent vondstmateriaal** passeerde de revue tijdens de rondetafeldiscussie: er is nog niet zo veel ervaring met duurzaam behoud van materialen als rubber en aluminium. Mogelijk is een aansluiting bij roerend erfgoed een optie. Het Rijkslab doet hier onderzoek naar, vooral in museale context. Daarvoor is o.a. de Plastic Identification Tool beschikbaar;
- **Oorlogsmateriaal** (met name uit de Tweede Wereldoorlog) zoals kogels, kogelhuizen, delen van wapens en granaten, uitrusting van uniformen of voertuigen vormt een probleem. Naast dat bij kleine projecten het vaak onduidelijk is wie voor de conservatie betaalt, aldus een certificaathouder, is het verzekeringstechnisch moeilijk dit materiaal lange tijd op te slaan in een transitodepot. De regels zijn niet helder genoeg over dit materiaal. Daarbij speelt ook dat **sommige depots weigeren dit vondstmateriaal aan te nemen**. Een andere certificaathouder stelt dat de evrslaglegging van oorlogsmateriaal ook dermate afwijkt van 'reguliere' archeologische resten, dat **specifieke eisen** de voorkeur zouden verdienen. De

lopende discussie omtrent oorlogsmateriaal zou snel beslecht moeten worden, niet alleen vanwege de opslagproblematiek maar zeker ook vanwege mogelijke conserveringsissues.

Consensus wijze en verslaglegging van conserveren

Vraag 4 luidt: "Is er consensus over de wijze van conservering van vondsten afkomstig van KNA-onderzoek en hoe van het conserveringsproces verslag wordt gelegd?"

- Dit is niet het geval. Depots geven aan dat in de meeste gevallen is van een **(te) minimale verslaglegging**, die voortkomt uit de eveneens minimale eisen die in de KNA zijn gesteld aan het **conserveringsrapport**. In sommige rapporten wordt gezegd dat een bepaald procedé of materiaal is toegepast. Echter, de procesgegevens daarvan, zoals welk percentage oplossing, welke temperatuur, hoe lang, etc. ontbreken in de regel. Sommige rapporten geven een advies over een periodieke controle van de toestand van een voorwerp of voorwerpen, maar vaak ontbreekt de onderbouwing of zelfs dit advies als geheel. Ook met betrekking tot het naleven van de minimale eisen gaan er soms dingen fout, zoals het niet aanleveren van het in OS16 genoemde **overdrachtsformulier**. In die gevallen dat er wel uitgebreider verslag wordt gedaan van de wijze van conservering, is dit dus niet vanuit de KNA ingegeven, maar door specifieke bedrijfsvoering en/of minder projectmatige tijdsdruk. Een groot deel van de zorgen van depots – en in wezen ook van de gevolgen daarvan richting certificaathouders, zoals aanvullende aanleveringen – zou verholpen kunnen worden op dit punt. Zoals in de beantwoording bij 'Eisenborging in OS16' wordt uitgelegd is sterke behoefte aan een verbeterde eisen-set en liefst een format voor wat betreft deze rapportage;
- Wat tevens wordt gemist zijn punten die van belang zijn voor de **monitoring** van de staat van de geconserveerde vondsten in het depot. Dit zou in elk geval in het op te stellen format voor het conserveringsrapport moeten worden opgenomen. Voor reeds gedeponeerde vondsten (zowel binnen als buiten KNA-onderzoek verkregen) zou dit in een afzonderlijk **conditie- en monitoringsrapport** kunnen worden gevat, dat periodiek kan worden bijgewerkt;
- Ook het idee van een **conserveringsvoorstel** past binnen de behoefte van de depots om de gewenste consensus te bereiken, complementair aan een verbeterd kader voor het conserveringsrapport. Zie hiervoor ook 'Eisenborging in OS16';
- Consensus over de wijze van conserveren kan deels ook worden bereikt door het duidelijk vaststellen van het **secundaire conserveringsdoel**, naast het primaire doel van stabilisatie voor duurzaam behoud in een depot. Sommige conserveringsmethoden bemoeilijken namelijk later onderzoek aan een object, terwijl andere methoden afbreuk doen aan de beleefbaarheid van een object (zoals een geïmpregneerd, compleet van kleur verschoten lederen schoen). Het secundaire conserveringsdoel zou een plaats kunnen krijgen in het conserveringsvoorstel;
- Er is weinig zicht op de eventuele **degradatie van een object na lichting in het veld** en de opvolgende fases van de aanbeveling voor conservering, de uitgevoerde conservering en de uiteindelijke overdracht aan het depot. Is het object in dezelfde staat als het aangetroffen is of is er toch achteruitgang te bespeuren? Zeker bij langlopende projecten (of waarvoor door de RCE uitstel is verleend) kan dit een sluimerend issue zijn, waarvan vaak geen of minimaal verslag wordt gedaan;
- Een terugkerend issue tijdens de gevoerde gesprekken en ingewonnen inzichten is dat van het **evaluatierapport** (OS12), of beter gezegd het **selectierapport** (OS13). In de praktijk worden deze twee als één geheel beschouwd, wat door de KNA niet helderder wordt gemaakt: OS12 begint over de evaluatiefase, spreekt dan over het selectierapport – terwijl dit niet onder OS12 valt, maar onder OS13 – en dan pas over het evaluatierapport;

- Het samennemen van beide protocollen heeft een onbedoeld effect gehad: de laatste jaren gebeurt het veelvuldig, zeker bij kleinere projecten en/of projecten waarbij niet tot nauwelijks sporen en vondsten worden aangetroffen, dat er met de bevoegde overheid in kwestie overeen wordt gekomen om **geen evaluatierapport** op te stellen. Dit gebeurt meestal op aanvraag van de certificaathouder, maar steeds vaker ook op eenzijdig aangeven van de overheid zelf (aldus een certificaathouder);
- Los van de discussie over de wenselijkheid om deze KNA-stap over te slaan, zelfs al is het met mate, wordt in bovengenoemde gevallen ook **geen selectierapport** opgesteld. Aangezien juist daarin de voorstellen tot conservering worden gedaan, krijgt het depot daardoor **geen vooraankondiging van te conserveren vondsten** en de certificaathouder ontbreekt het aan een **fundament voor financiële afspraken** aangaande conservering met diens opdrachtgever.

Figuur 2: Sommige vondsten zijn groter dan andere (foto auteur, locatie Restaura te Heerlen).

Eisenborging in OS11

Vraag 5 luidt: "Bieden de eisen in de 'KNA OS11 Lichten, verpakken en tijdelijk opslaan van vondsten en monsters' voldoende basis voor het borgen van de (minimale) kwaliteit bij het lichten, verpakken en tijdelijk opslaan daarvan?"

- Veel certificaathouders die vondstmateriaal uit de bodem halen, ter conservering aanleveren en deponeren geven met name aan dat de **termijnen zoals gesteld in de KNA vaak niet haalbaar** zijn. In OS11 staan in de subspecificaties maximale termijnen vermeld voor overdracht aan een specialist na lichten (bijv. binnen een week) en voor tijdelijke opslag van vondstmateriaal (bijv. een maand), maar er wordt aangegeven dat in die tijdspannes vaak nog geen evaluatie- en selectierapport kan worden opgesteld, laat staan goedgekeurd. Als je de eisen letterlijk neemt, aldus één certificaathouder, dan zouden alle vondsten uit heel veel materiaalcategorieën onmiddellijk moeten worden geconserveerd. Echter, dit terwijl veldwerk vaak lang loopt en daarna het evaluatieproces volgt, op basis waarvan besloten wordt door bevoegde overheid/eigenaar vondsten wat hier mee dient te gebeuren, dus wat wel of niet geconserveerd dient te worden en waarom. Ook dan pas kan dit financieel worden gedekt. Volgens de certificerende instelling van voornoemde certificaathouder voldoet op bepaalde punten ook niemand hieraan, aangezien dat niet kan. Een certificaathouder zorgt dat het materiaal zo stabiel mogelijk wordt opgeslagen en wanneer conservering urgent is (voor een bepaald voorwerp) zou met een depot afstemming worden gezocht over **onmiddellijke conservering**. Zie ook de koppeling met OS16 en de reactietermijnen van depots;
- Praktische borging van de eisen in OS11 ontbreekt, volgens een certificaathouder. De richtlijnen moeten realistisch zijn: indien de richtlijnen worden gehandhaafd zou het onderliggende systeem hierop moeten worden aangepast. Echter, de evaluatiefase is nodig om te kunnen beredeneren wat in aanmerking komt voor conservering. En dan zou het ook voorafgaand aan het onderzoek volledig financieel gedekt moeten worden en de bevoegde overheid/ eigenaar van de vondsten moet al bij aanvang van het onderzoek akkoord geven voor integrale conservering van alle kwetsbare materiaalcategorieën. Kortom, **de richtlijnen zouden aangepast moeten worden aan de werkelijkheid in plaats van omgekeerd**;
- Des te complexer een opgraving, des te meer een certificaathouder moet **voorfinancieren** wat betreft tijdelijke opslag, aldus enkele respondenten. Daardoor zijn de eisen soms lastig te realiseren. In principe is **selectie in het veld** niet de bedoeling en moet al het aangetroffen vondstmateriaal worden meegenomen, maar in de praktijk gebeurt dit toch en, zeker als er vanuit depots aanvullende eisen worden gesteld ten opzichte van wat al in OS11 staat, mogelijk in toenemende mate;
- De **eisen aan periodieke controles** van vondstmateriaal in het transitodepot zouden **eenvoudiger kunnen**, volgens een certificaathouder. In plaats van verschillende regimes op basis van de opslagruimte en type vondst (wel/niet conform DS04) is het logischer om een **tweedeling** te maken tussen kwetsbaar, niet-geconserveerd materiaal (incl. biologische monsters) en minder kwetsbaar (al dan niet geconserveerd) materiaal. Hier kan dan het benodigde aantal controles op worden gebaseerd. De verschillende termijnen voor monsters (1^e maand X aantal keer, 2^e maand Y aantal keer) worden ook nodeloos ingewikkeld bevonden. Zeker bij veel materiaal van verschillende grotere projecten is dan veel extra administratie nodig om bij te houden wat wanneer gecontroleerd is;
- Verder staat in **DS04** dat "De onderstaande klimaatomstandigheden gelden voor uitgewerkt en geconserveerd materiaal maar niet voor niet-uitgewerkt materiaal, zie hiervoor eisen aan klimaatomstandigheden voor tijdelijke opslag van materiaal (OS11)." En in **OS11b** (algemene

eisen aan opslag) staat: "*Tijdelijke opslag van kwetsbare vondsten, monsters en constructiehout moet gebeuren in een ruimte die is geconditioneerd conform DS04.*" Dit **spreekt elkaar tegen**, aldus bovengenoemde certificaathouder. Immers, de conserveringsomstandigheden zoals gesteld in DS04 gelden immers juist niet voor kwetsbaar materiaal. Een oplossing zou zijn om gewoon te **verwijzen naar de subspecificaties**, bijvoorbeeld als volgt: "Tijdelijke opslag van kwetsbare vondsten, monsters en constructiehout moet gebeuren conform de betreffende subspecificatie in OS11";

- In principe is de basis goed qua eisenborging in OS11, aldus een conserveringsspecialist. Echter zijn er enkele concrete zaken aan te wijzen die aanpassing en/of verduidelijking behoeven:
  - Wat betreft metalen: de tijdelijke opslag (onbehandeld) staat voor **ijzer** op 6 maanden: dat is al relatief lang, maar **in de praktijk is dat vaak nog langer**. Dat hangt ook samen met het verdere veld- en uitwerkingstraject;
  - Bij **behandelmethode**n voor **ijzer** staat **epoxy** zowel als impregneermiddel genoemd en tegelijkertijd als risico op nieuwe corrosie, terwijl **Paraloid** veel veiliger (en omkeerbaar) is. In het vakgebied van conservering is dit dan ook het meest gebruikt en onderzocht. **Was (microkristallijn)** kan daarentegen wel degelijk worden gebruikt voor de conservering van metaal;
  - De wijze van **ontzouten van ijzer** wordt niet omschreven, terwijl dit wel degelijk op de kwaliteit van invloed is;
  - Bij koperlegeringen wordt een standaardbehandeling voor **bronspest** beschreven, terwijl dit in de praktijk niet hoeft. Er moet meer aandacht komen voor het herkennen/vaststellen van dit probleem bij 'vers' opgegraven vondsten omdat de behandeling ervan met voor mens/milieu **schadelijke (kankerverwekkende) middelen** gebeurt;
  - Waarom wordt er bij **zilver/lood/tin** gesproken over **schimmelvorming**? En wel **epoxy op zilver maar geen was** op deze materialen?
  - Er hoeft **geen was** op **gouden voorwerpen** aangebracht te worden;
  - **Menselijk botmateriaal**: matig en slecht geconserveerd menselijk bot **spoelen en drogen** is niet zo'n goed idee. Beter is om dit (eventueel na monstername) door een specialist te laten **impregneren**;
  - **Dierlijke materialen**: geen opmerkingen, behalve dat de **termijnen voor tijdelijke/transito-opslag** vaak niet worden opgevolgd;
  - **Hout**: voor opslag geen opmerkingen, behalve dat het in de praktijk soms nog wel wordt **ingevroren** (tegen de richtlijnen in) en de **termijn voor tijdelijke opslag** bijna altijd wordt overschreden. Bij eisen aan conserveren staat alleen **vriesdrogen** als behandeling genoemd terwijl in het vakgebied **impregneren** de meest gangbare en duurzame methode is. Dit geldt overigens ook voor **leer**;
- Eén gemeentelijk depot maakt melding van een recente eigen inventarisatie, waarbij sommige van de geconserveerde vondsten en ook de vondstdozen zelf per direct gedeselecteerd moesten worden, ten gevolge van acuut gevaar (schimmelvorming) dan wel een nabehandeling zouden moeten ondergaan. Het depot in kwestie stelde dat het leek alsof er **basale kennis ontbrak** bij de mensen die het vondstmateriaal hadden behandeld en daarna hadden ingepakt (open zakken, niet geseald, onjuist gebruik van materialen, etc.). Het depot in kwestie steekt hand in boezem door te zeggen dat ze de vondsten in kwestie destijds niet in ontvangst hadden moeten nemen, maar de episode heeft er wel voor gezorgd dat men bij nieuwe projecten **strenger en alerter** is. Het effect daarvan, volgens dit depot, is dat bedrijven hun interne kwaliteitsverbetering en interne controles moeten gaan verbeteren;

- Een ander gemeentelijk depot wijst een paradox aan in OS11: wat hen betreft staat er veel in en tegelijkertijd niet voldoende. Dit depot vindt het heel fijn dat er een **splitsing is op basis van materiaalcategorie**. Echter, volgens dit depot wordt **wat er in de KNA staat vaak niet of nauwelijks gevolgd** en dat is een probleem: in de basis staat er heel veel goeds in OS11, maar als het niet gelezen en opgevolgd wordt is dat nietszeggend. Een verbeterpunt kan zijn om OS11 te destilleren tot een korter document, dat geplastificeerd mee kan in het veld. De **waaiër Eerste Hulp bij Kwetsbaar Vondstmateriaal** als niet helder en te lang beschouwd;
- Bovengenoemd depot benadrukt dat tijdens het lichten en de tijdelijke opslag (voor conserveren) soms beslissingen worden genomen die van invloed zijn op de **onderzoekwaarde** of de **publieksmogelijkheden** van objecten. Als dat het geval is, dan zou ook de deponhouder/-eigenaar hierbij geraadpleegd moeten worden. Dit is in de nieuwe KNA Leidraad Metaal opgenomen, omdat het punt ter sprake kwam bij het opstellen hiervan. De rationale kan echter voor meer dan alleen metaal gelden (bijvoorbeeld: moet een visfuiik *en bloc* worden gelicht of niet);
- Met betrekking tot de subspecificaties in OS11 licht genoemd gemeentelijk depot tevens de volgende punten uit:
  - Onder de subspecificatie metaal, wordt het volgende gesteld: "*Vervolgens wordt het object ontzout, waarna het ter versteviging onder vacuüm geïmpregneerd wordt met bijvoorbeeld Paraloid of epoxy*". Eén gemeentelijk depot heeft slechte ervaringen met ijzervondsten die behandeld zijn met **epoxy**, omdat onder de epoxy het degradatieproces vaak gewoon verdergaat (als de vondsten niet goed ontzout zijn). Omdat de epoxy keihard is implodeert vervolgens het materiaal, soms zelfs zonder dat het depot dit bij het monitoren kan opmerken. Daarnaast is epoxy zeer lastig te verwijderen en bemoeilijkt het daarom pogingen tot opnieuw consolideren/conserveren enorm. Epoxy met als doel om te consolideren/conserveren wordt door dit depot derhalve **niet aanbevolen** in combinatie met ijzervondsten;
  - Binnen OS11 is er een **enkele subspecificatie voor leer en textiel/touw**. Vanuit een gemeentelijk depot is de suggestie gekomen om dit te **splitsen**, omdat het om twee zeer verschillende materiaalcategorieën gaat;
  - Met betrekking tot de **tijdelijke opslag van leer** staat in OS11 het volgende: "*De tijdelijke opslag moet koel en donker zijn; een koelkast is ook geschikt. Als het materiaal in een vriezer opgeslagen kan worden, kan de tijdelijke opslag verlengd worden (tot circa 6 maanden)*". Een gemeentelijk depot met de grootste leercollectie van Nederland stelt dat leer **nooit in een vriezer** moet. Ter vergelijking wat er bij het invriezen van hout staat in OS11: "*Het hout moet koel en donker opgeslagen worden, bij een temperatuur van 4 tot 8°C; het mag in geen geval vriezen, dan vriest de celstructuur van het hout stuk*". Hetzelfde geldt voor leer: doordat de celstructuur kapot vriest kan je het object dan nooit meer impregneren met Polyethyleenglycol (PEG) en je kunt het na vriesdrogen ook nooit meer modelleren, want het wordt stug en gaat breken als je het buigt (terwijl je zelfs onbehandeld, oud, aan de lucht gedroogd leer, gewoon weer nat kunt maken in water en daarna alsnog kunt impregneren met PEG waardoor het weer soepel wordt). Impregneren met PEG is wat dit depot betreft dan ook de juiste oplossing. Echter, in de KNA staat het volgende m.b.t. het conserveren van leer: "*Ter conservering kan gekozen worden voor een behandeling met PEG 400, waarna het leer wordt gevriesdroogd*". Dit is wat het betreffende depot betreft dan ook achterhaald, om voornoemde reden;

- Bij zowel depots alsook certificaathouders bestaat de wens om een **overzicht van de beschikbare methoden en middelen voor conservering** te krijgen, met van elk de voor-/nadelen en randvoorwaarden. Dit overzicht zou dan **periodiek bijgewerkt** moeten worden, om te voorkomen dat de informatie achterhaald raakt. De KNA zou dan ook kunnen verwijzen naar dit overzicht, in plaats van dat er in de subspecificaties van OS11 minimale en soms foutieve/achterhaalde eisen staan, die alleen bij een update van de KNA zelf veranderd kunnen worden;
- Sommige depots geven aan heil te zien in het **vervroegd mogen deponeren van kwetsbaar vondstmateriaal**, waardoor er een grotere kans is dat objecten stabiel blijven. Dit kan helpen bij situaties waarbij het de certificaathouder ontbreekt aan faciliteiten voor adequate tijdelijke opslag, zoals een klimaat- of metaalkamer. Hiermee zou ook ten dele tegemoet gekomen kunnen worden aan de problemen die bij certificaathouders kunnen ontstaan met de eisen in OS11 qua **termijnen van tijdelijke opslag**.

Eisenborging in OS11b

Vraag 6 luidt: "Bieden de eisen in de 'KNA OS11b Eisen aan transitodepots voor vondsten en monsters' voldoende basis voor het borgen van de (minimale) kwaliteit bij het in bewaring hebben van vondsten afkomstig van KNA-onderzoek voorafgaand aan overdracht aan het depot?"

- Vanuit de **certificaathouders** (met transitodepots) is hier relatief weinig op aangemerkt, maar uit de binnengekomen reacties is een waaier aan ervaringen te bemerken. Het gros van de respondenten binnen deze groep stelt dat de **eisen prima** zijn en niet aangepast/uitgebreid hoeven te worden. Enkele certificaathouders stellen dat de eisen al **behoorlijk streng** zijn en dat aanscherping hiervan de dagelijkse werkbaarheid zou aantasten. Andere certificaathouders gaan juist **een stap verder** dan de eisen daar waar het op **regelmatige controle** van tijdelijk in het eigen transitodepot opgeslagen vondstmateriaal aankomt (d.w.z. met kortere interval dan de KNA voorschrijft);
- Enkele depots hebben **twijfels over de geschiktheid van bestaande transitodepots bij uitvoerende bedrijven**, bijvoorbeeld naar aanleiding van de aanlevering van beschimmeld vondstmateriaal, maar erkennen ook dat dit op het ogenblik een gevoel is en dat dit met name aangestipt zou moeten worden bij **certificerende instellingen m.b.t. audits van certificaathouders**;
- Enkele gemeentelijke certificaathouders met eigen depots maken **geen onderscheid tussen transitodepot en statisch depot** en kunnen opgegraven vondstmateriaal daarmee soms al tijdelijk in klimaatkamers opslaan, wat uiteraard een upgrade is ten opzichte van de eisen aan transitodepots in de KNA;
- Enkele certificaathouders opperen dat **een centraal, ruim opgezet en door meerdere partijen te gebruiken transitodepot** een oplossing kan zijn voor de **tijdelijke opslag van grote en/of grote hoeveelheden vondstmateriaal**. Ook voor conserveringsspecialisten biedt dat mogelijkheden voor (vervroegd) onderzoek aan en conservering van dergelijk vondstmateriaal.

Eisenborging in OS16

Vraag 7 luidt: "Bieden de eisen in de 'KNA OS16 Conservering van vondsten en monsters' voldoende basis voor het borgen van de (minimale) kwaliteit bij het conserveren van archeologische vondsten en monsters afkomstig van KNA-onderzoek?"

- Het tabelletje onder '**Kwaliteitseisen**' in OS16 wordt als **te algemeen** beschouwd door depots. Formuleringen als "*De bij het conserveren te gebruiken gereedschappen en materialen dienen daarvoor geschikt te zijn*" en "De conservering moet plaatsvinden onder omstandigheden die de conditie en stabiliteit waarborgen." worden als te vaag beschouwd, waardoor andere stappen zoals het conserveringsrapport per definitie ook vager worden ingevuld. 'Geschikt' en 'waarborgen' zijn beide rekbare begrippen. Op het tweede hebben we extern weinig zicht, aldus een gemeentelijk depot met eigen certificaat, maar met name het eerste is lastig: als een vondst geconserveerd wordt, maar daarna na enkele jaren wordt aangeleverd en al weer achteruit aan het gaan is, is het materiaal/de methode dan geschikt? Of had er beter geconstateerd kunnen worden: we zouden het een paar jaar kunnen rekken, maar duurzaam conserveren lukt niet, dus eigenlijk heeft dit geen zin? Kortom, het moet duidelijk zijn – voor alle betrokken actoren in het proces – welke conserveringsmethoden en -middelen acceptabel zijn en voor welk doel. Zie ook de antwoorden bij 'Eisenborging in OS11';
- Onder OS16 staat onder het kopje 'Conserveringsrapport' het volgende: "*De Senior KNA Archeoloog tekent voor **goedkeuring van het resultaat van de behandeling** [...].*" Voorstel vanuit een gemeentelijk depot is om dit resultaat juist **door de dephouder** – de toekomstige eigenaar – te laten beoordelen, want die is belast met de wettelijke taak van beheer en behoud. De Senior KNA Archeoloog binnen het project in kwestie heeft hier geen verantwoordelijkheid in, dus dan is het vreemd om die verantwoordelijkheid daar wel neer te leggen. De dephouder moet daarnaast toch tekenen voor de goedkeuring van het conserveringsrapport, dus deze kan dan ook gelijk het geleverde conserveringswerk fysiek beoordelen. Als tweede argument kan gesteld worden dat een Senior KNA Archeoloog ook niet per sé goed kan bepalen of een conserveringsresultaat goed is of niet; een dephouder heeft daar vaak een betere kijk op (al dan niet ondersteund door een conserveringsspecialist);
- Zowel sommige certificaathouders alsook depots stellen dat de **reactietermijn van depots** zelf een struikelpunt kan zijn: zo staat in OS16 dat een depot 15 werkdagen heeft om een conserveringsrapport te beoordelen. Een provinciaal depot laat weten dat dit in de praktijk nooit voor komt: dit depot krijgt een dataset aangeleverd, maar er wordt nooit specifiek gevraagd om binnen 15 werkdagen inhoudelijk op het conserveringsrapport te reageren. Daarbij geldt natuurlijk wel, zo stelt dit depot, dat de meeste depots een flinke **onderbezetting** hebben en er dus haast geen tijd is om hier op te reageren. Het komt er meestal op neer dat alleen wordt gecontroleerd bij aanlevering van de dataset of er bij aanlevering van geconserveerd materiaal een conserveringsrapport aanwezig is. Certificaathouders laten weten dat zij depots niet zouden hoeven wijzen op termijnen die zij zelf vanuit de KNA na zouden moeten komen, terwijl hen soms *vice versa* wel wordt verweten door depots dat zij als certificaathouder termijnen niet nakomen;
- Volgens een conserveringsspecialist is in OS16 de **omschrijving van actieve conservering heel minimaal**. Er wordt inhoudelijk verwezen naar OS11 en er staan alleen enkele algemene opmerkingen over conservering, vooral m.b.t. de procedure van overdracht, rapport en controle van de vondsten, maar niet (goed) waaraan deze aspecten moeten voldoen. Vooral de **verslaglegging van de conservering** is erg belangrijk, zeker met het oog op monitoring en eventuele toekomstige nabehandelingen;
- Het **conserveringsrapport** is veelvuldig naar voren gekomen in gesprekken als een document met veel potentieel tot wegnemen van zorgen, maar waarvan de eisen eraan door depots momenteel worden beschouwd als niet afdoende. In OS16 staan wat de depots betreft te weinig eisen waaraan een conserveringsrapport minimaal moet voldoen en er wordt gepleit voor het **vastleggen van een basisniveau** (format, leidraad of bouwstenen) om daarop te kunnen

toetsen en handhaven. Minimale elementen dienen foto's voor én na de behandeling te zijn, alsook een zo gedetailleerd mogelijke beschrijving van de gebruikte conserveringsmethode(n): het conserveringsrapport moet verslag doen van het maatwerk passend bij het geconserveerde object en geen algemene beschrijving geven van een conserveringsmethode;

- Naast het conserveringsrapport dat al (basaal) in de KNA staat, stellen depots voor om het **conserveringsvoorstel** in te voeren: in dit document, op te stellen in overleg met of in elk geval goed te keuren door de deponhouder, kunnen **uitgangspunten m.b.t. te gebruiken conserveringsmethoden en -middelen** worden beschreven en voorgelegd aan de deponhouder alvorens de behandeling plaatsvindt. Op deze manier wordt voorkomen dat er na deponering alsnog discussie ontstaat en kan het conserveringsrapport bijvoorbeeld sneller worden goedgekeurd. Conserveringsvoorstel en -rapport worden daarmee een tweetrapsaanpak om de situatie voor en na conservering zo goed mogelijk en in onderlinge afstemming vast te leggen. Een mogelijke plaats voor het conserveringsvoorstel in de KNA is onder **OS13**, dat over (de)selectie handelt;
- In verband met zowel het mogelijke conserveringsvoorstel alsook het conserveringsrapport laten depots weten sterk prijs te stellen op (betere) **communicatie tussen de betrokken certificaathouder en/of conserveringsspecialist en het depot** als toekomstige eigenaar van de vondsten. Interessant genoeg – en een positief signaal – leeft dit ook onder certificaathouders die vondstmateriaal deponeren, met een verschil in nuance: één partij stelde dat het zo vroeg mogelijk (durven) maken van **keuzes omtrent conservering door het depot** essentieel is. Vaak worden deze keuzes pas achteraf kenbaar gemaakt, zo wordt gesteld, soms per project binnen een depot verschillend. Dergelijk maatwerk is ook volgens certificaathouders juist de oplossing, maar afspraken moeten dan wel aan de voorkant gemaakt worden en in gezamenlijkheid gehandhaafd.

Verschillen in conserveringsstaat voor en na KNA 3.2

Vraag 8 luidt: "Zijn er verschillen te constateren tussen de staat van geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek die zijn overgedragen aan een depot vóór en ná het opnemen van eisen aan conserveren in de KNA (versie 3.2)?"

- Sommige kleinere, gemeentelijke depots geven aan **niet voldoende vergelijkbare vondstcomplexen** te herbergen om deze vraag te beantwoorden;
- Eén provinciaal depot ziet zeker verschillen, met name in het feit dat voor de intrede van de KNA-eisen aan conservering op **nog meer diverse manieren** werd geconserveerd dan tegenwoordig het geval is, met zeer veel variatie in resultaten. Zo kwamen er ijzeren objecten in het depot die nooit zijn ontzout, in een frituurpan werden verhit in een speciaal badje, etc. Ook heeft dit depot een grote hoeveelheid **slechte of zelfs niet-geconserveerde metaalvondsten** die opgegraven zijn vóór invoering van de KNA. Met name afkomstig van de ROB, IPP en de AWN (toen deze nog onder auspiciën van de ROB mocht graven). Door de invoering van de conserveringseisen in de KNA heeft de conditie van metaal veel betere vormen aangenomen;
- Volgens een conserveringsspecialist zijn sommige punten niet veranderd, namelijk de issues met **niet goed verpakt/bewaard/op tijd aangeleverd vondstmateriaal** ter conservering.

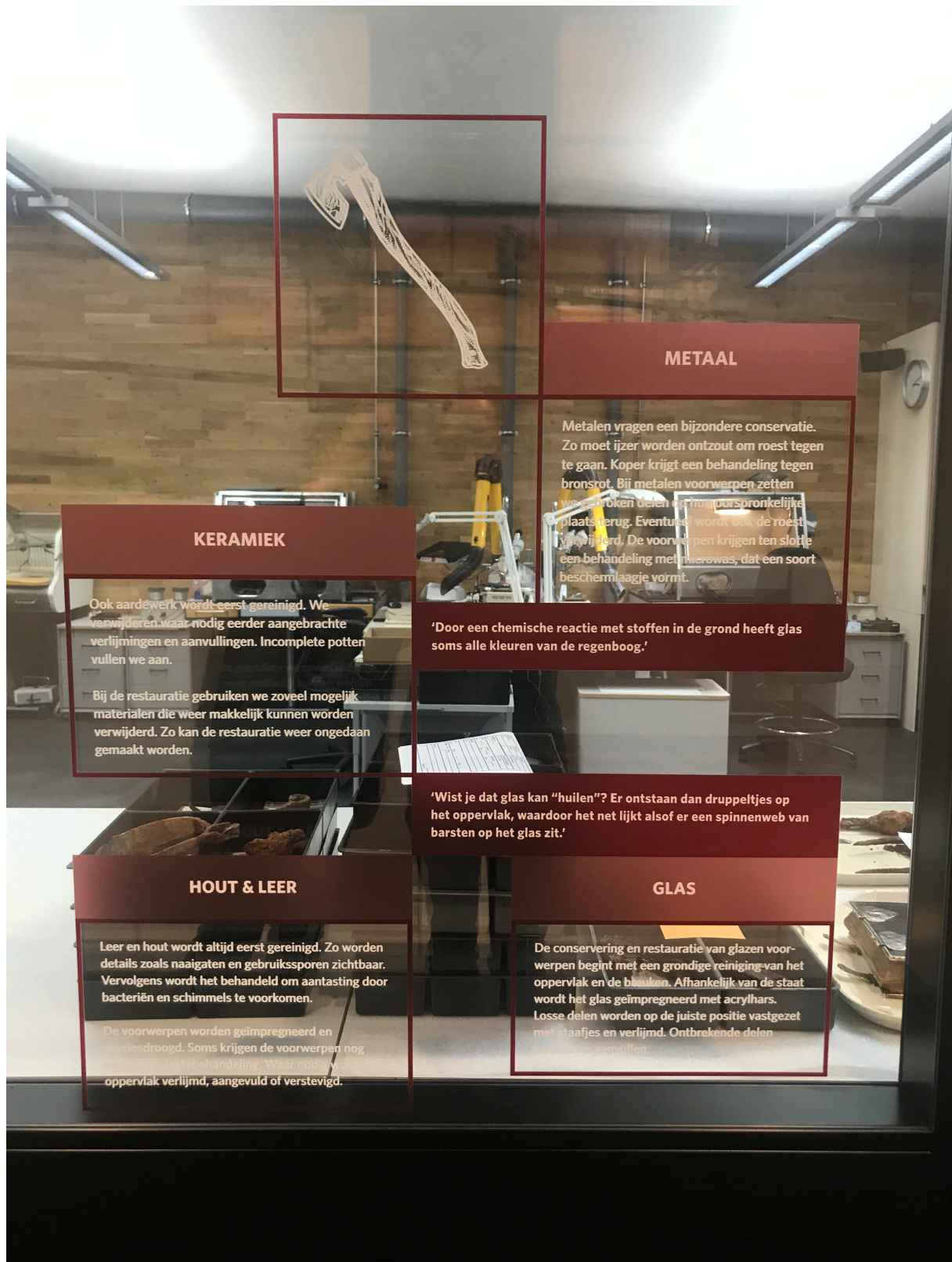

Verschillen in conserveringsstaat tussen KNA 3.2 en 4.1

Vraag 9 luidt: "Zijn er verschillen te constateren tussen de staat van geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek die zijn overgedragen aan een depot onder eerdere eisen (vanaf versie 3.2) en de huidige eisen (versie 4.1) aan conserveren in de KNA?"

- Eén provinciaal depot ziet vooral verbetering bij **ijzer**, dat onder vroegere versies van de KNA vaker niet dan wel (en dan vaak nog onvoldoende) werd ontzout. Ook komt het nog wel eens voor dat met name koperlegeringen een nogal vette waslaag hebben. Door het **gebrek aan (goede) conserveringsrapporten** is volgens dit depot niet na te gaan wat er precies voor conserveringsmethode is toegepast;
- De **toevoeging van de actor KNA Specialist Conserveren** is in de ogen van veel depots een **verbetering**, alhoewel er nog genoeg kinderziektes kleven aan de inzet ervan (zie ook de antwoorden op vraag 11b);
- Al met al ervaren depots de huidige eisen in de KNA 4.1 m.b.t. conserveren een **verbetering ten opzichte van vorige versies**, maar ook expliciet niet als een eindstation en eerder als een springplank naar nog betere – niet zo zeer meer, maar **nog scherpere/helderere** – eisen.

Figuur 3: Conservering in beeld voor het publiek (foto auteur, locatie Restaura te Heerlen).

De KNA Specialist Conserveren in beeld

Vraag 10a luidt: "Met betrekking tot de KNA Specialist Conserveren: is hij/zij op de juiste momenten in het archeologisch proces/processtappen ook als actor in beeld?"

- Dit wordt (nog) niet voldoende gedaan, aldus een certificaathouder over diens eigen proces. De hoofdreden hiervoor is waarschijnlijk dat de certificaathouder in kwestie niet zelf over een KNA Specialist Conserveren of een vast (extern) aanspreekpunt voor conservering en opslag beschikt. In het veld worden tot nu toe daarom *ad hoc* maatregelen genomen op basis van de **waaier Eerste Hulp bij Kwetsbaar Vondstmateriaal**;
- Eén certificaathouder met eigen depot zegt geen KNA Specialist Conserveren in te zetten tijdens het veldwerk, omdat de **Senior KNA Archeologen** doorgaans zelf voldoende kennis en ervaring hebben om vondsten en monsters op de juiste wijze te bergen/lichten en op te slaan. Heel soms wordt daarbij een specialist ingeschakeld, bijvoorbeeld bij menselijke skeletten of het nemen van bijzondere monsters. Meerdere certificaathouders zonder eigen depot (d.w.z. uitvoerende bedrijven) echoën dit sentiment en ervaren de **KNA Specialist Conserveren als meestal niet noodzakelijk** – ook wanneer de KNA dit wel voorschrijft – en vertrouwen op de kennis en kunde van de eigen archeologen/specialisten;
- Een ander gemeentelijk depot vraagt zich af of specialisten (of dat nu de KNA Specialist Conserveren is of een materiaalspecialist) überhaupt wel aanwezig zijn te velde wanneer de KNA dat voorschrijft. Het depot in kwestie beaamt dat dit een gevoel is en geen te staven feit, maar stelt wel voor om hier bij **audits of inspecties** (beter) op te letten;
- Veel partijen, zowel certificaathouders alsook depots, geven aan geen KNA Specialist Conserveren in dienst te hebben en derhalve **externe inhuur** hiervoor te plegen. Een provinciaal depot met een eigen conserverings- en restauratiemedewerker acht de kans groot dat dit in een aantal gevallen tot gevolg zal hebben dat er geen KNA Specialist Conserveren wordt betrokken bij de voorgeschreven stappen, niet alleen omdat dit een actie richting derden vergt waarmee zowel extra kosten alsook regeltijd gemoeid gaan, maar ook omdat het **aantal actoren in het bestel** (nog) niet heel groot zal zijn en er dus krapte kan ontstaan in de markt;
- Meerdere depots stellen dat de KNA Specialist Conserveren sowieso **weinig zichtbaar** is. Dit komt waarschijnlijk deels door de relatief nieuwe toevoeging van deze actor, maar ook vanwege het feit dat het **actorregister niet actief raadpleegbaar** is. Dit is een bewuste keuze geweest in de totstandkoming van het register, maar veel depots en ook enkele certificaathouders ervaren het als een gemis dat het niet mogelijk is om te zoeken op actor en/of op *keywords* zoals 'conservering'. Zie ook de antwoorden op vraag 10d, waar registers buiten de archeologie worden behandeld die wel raadpleegbaar zijn;
- Bij laatstgenoemde punt tekent zich ook af dat '**conserveringsspecialist**' en '**KNA Specialist Conserveren**' **twee verschillende dingen** kunnen zijn. Er zijn zeer waarschijnlijk meer conserveringsspecialisten dan dat er geregistreerde actoren zijn, al is dat niet te controleren. **De vraag dient zich dan aan of de actorstatus noodzakelijk zou moeten zijn om te mogen conserveren.** Enkele depots, maar ook enkele conserveringsspecialisten, stellen dat men zich nu **conserveringsspecialist** kan noemen **zonder dat men de actorstatus heeft** en dus ook niet aan de in de KNA gestelde **eisen m.b.t. opleiding en werkervaring** hoeft te voldoen (dit is nog los van de vraag of de eisen zelf voldoende zijn; zie hiervoor de antwoorden op vragen 11b en 11c).

Eisenborging qua opleiding/kennis en werkervaring bij de KNA Specialist Conserveren

Vraag 10b luidt: "Met betrekking tot de KNA Specialist Conserveren: zijn de eisen aan de opleiding/kennis en werkervaring van KNA Specialist Conserveren aan de maat? Borgen de eisen in voldoende mate de kwaliteit van het conserveren?"

- Eén provinciaal depot maakt zich zorgen over in hoeverre het actorschap als verplichting wordt ervaren (d.w.z. de inzet van een KNA Specialist Conserveren zoals in de KNA voorgeschreven), als een conserveringsbedrijf niet verplicht gecertificeerd hoeft te zijn en daar dan ook niet op ge-audit wordt. In hoeverre wordt het verantwoordelijke opgravingsbedrijf **ge-audit op het gebruik van ervaren en geregistreerde specialisten?**
- De eis van "*Minimaal 5 jaar aantoonbare professionele werkervaring met het conserveren van archeologische objecten, en minimaal 6 conserveringsrapporten conform specificatie OS16*" zegt niets over kwaliteit als er 5 jaar lang **geen of minimaal gebruik van voortschrijdende inzichten** wordt gemaakt, aldus een conserveringsspecialist. Hier is de **wisselwerking tussen opleiding/stand van kennis en werkervaring** te zien;
- De eis "*MA Restauratiekunde of een vergelijkbare opleiding in het binnen- of buitenland, Objects Conservation en 2 jaar aantoonbare professionele werkervaring*" wordt door meerdere depots en conserveringsspecialisten gezien als **precair**: zoals bij vraag 11 wordt beantwoord is de enige academische opleiding (master) in Nederland die van de UvA en deze is niet in het bijzonder op archeologische conserveringsproblematiek toegespitst. Echter, de 'óf-keuze' bij de eisen stelt dat er **überhaupt geen opleiding** noodzakelijk is, wat zeker als **ongewenst** wordt beschouwd;
- Meerdere depots en enkele conserveringsspecialisten achten de "*minimaal 6 conserveringsrapporten conform specificatie OS16*" te laag: niet alleen is dat net iets meer dan één conserveringsrapport per jaar, maar de conserveringsrapporten komen **niet in onderhoudseisen** terug. Tenslotte worden de **eisen aan het conserveringsrapport zoals nu in OS16** beschreven sowieso algemeen beschouwd als **te summier** (zie antwoorden bij vraag 7), waardoor de drempel effectief nog lager wordt.
- Door enkele respondenten werd betreurd dat de eisen gesteld aan de KNA Specialist Conserveren qua opleiding/kennis en ervaring **bij elkaar zijn gevoegd**, als enige actor in de KNA. Liefst zou de opbouw qua eisen voor deze actor **net zo worden opgebouwd als de andere actoren**;
- Sommige depots ervaren dat er momenteel conserveringsspecialisten zijn die **een te makkelijke overgang naar het registratiestelsel** hebben gemaakt en/of niet worden uitgedaagd om hun manier van werken aan te passen, vanwege de als te laag ingeschatte eisen aan opleiding en werkervaring. Dit zou kunnen worden tegengegaan door **concrete onderhoudseisen ter behoud van de actorstatus voor de KNA Specialist Conserveren** toe te voegen, zoals een X aantal conserveringsrapporten per jaar;

Eisenvergelijking met specialisten buiten de archeologie

Vraag 10c luidt: "Met betrekking tot de KNA Specialist Conserveren: wat zijn de eisen aan restauratoren/conserveringsspecialisten in andere werkvelden (m.n. bij roerend erfgoed) en zijn die vergelijkbaar met de gestelde eisen in de KNA?"

- Op het gebied van conservering en restauratie spelen organisatie zoals **Icon** (Institute of Conservation), **Restauratoren Nederland** en **A.R.A.** (Art Restorers Association) een belangrijke rol bij de registratie en accreditatie van (professionele) specialisten. Het is niet

zozeer dat er in roerend erfgoed verplicht wordt om volgens bepaalde eisen te werken, maar lidmaatschap van een organisatie als bovengenoemd fungeert ten eerste als een soort **keurmerk** en bewijs van bekwaamheid: lidmaatschap laat zien dat je je vak serieus neemt en ook als zodanig wordt beschouwd. Daarbij wordt **transparantie, onderling contact en vindbaarheid** gepromoot, zoals te zien is in bijvoorbeeld het gedetailleerd raadpleegbare register van Restauratoren Nederland of het overkoepelende **Restauratoren Register**, wat een initiatief is van meerdere organisaties om netwerkvorming en kwaliteitsborging te ondersteunen. Icon daarnaast doet aan **actieve accreditatie** en slaat daarmee een brug tussen belangenorganisatie en een soortement certificerende instelling, zoals we ook in het Nederlands archeologisch bestel kennen. Meerdere bevroegde conserveringsspecialisten zijn lid van één of meerdere van genoemde organisaties, vooral als ze een voorgeschiedenis hebben in roerend erfgoed;

- De actieve accreditatie van Icon is wellicht nog het meest vergelijkbaar met het stelsel van registratie zoals in de KNA en BRL, maar komt eerder in de buurt van **persoonlijke certificering**. De accreditatie wordt in essentie door een commissie toegekend na een goed doorlopen proces van checks en gesprekken met (reeds geaccrediteerde) vakgenoten op basis van de ervaring zoals opgegeven in het applicatieformulier van de kandidaat;
- **Conservering is geen protocol** in de KNA/BRL, zoals specialistisch onderzoek dat wel is. Daarmee is het momenteel niet mogelijk voor een certificaathouder om zich hiervoor te **certificeren** (al dan niet met behulp van de KNA Specialist Conserveren als actor), ook niet vrijwillig (waarmee het beter te vergelijken zou zijn met de aanpak van Icon). Dit is tijdens de inventarisatie ook niet zozeer als wens geuit, maar wel opgemerkt. Of certificering überhaupt een oplossing zou kunnen zijn wat betreft kwaliteitsborging wordt door een gemeentelijk certificaathouder met eigen depot ook betwijfeld, omdat ook het certificeringstelsel hiervoor geen waterdicht middel is, ook niet voor de kwaliteitsborging van andere processen dan conservering.

Opleiding in ontwikkeling

Vraag 11 luidt: "Zijn er relevante ontwikkelingen gaande m.b.t. conservering bij opleidingsinstellingen? Zo ja, welke?"

- Tijdens de inventarisatie bleek dat deze vraag breder gesteld zou moeten worden: "**Zijn er relevante of gewenste ontwikkelingen gaande wat betreft opleiding, bijscholing en informatievoorziening m.b.t. conserveringsmiddelen en -methoden, bij opleidingsinstellingen en/of betrokken partijen in het archeologisch bestel?**";
- In het algemeen is er volgens de respondenten een **gebrek aan beschikbare cursussen op allerlei specialistische gebieden binnen het Nederlandse archeologisch bestel**, waaronder m.b.t. conservering. Niet alleen introductiecursussen, maar ook verdiepende modules ontbreken. Er zijn wel cursussen en bijeenkomsten omtrent conservering en restauratie in den breedte buiten de beroepsgroep, maar een **focus op vondsten uit archeologische context ontbreekt** daarin en wordt node gemist;
- Als enige in Nederland verzorgt de **UvA** een **universitaire opleiding tot restaurator** die voldoet aan de Europese normering. De Engelstalige opleiding begint met een tweejarige master in een van de negen specialisaties Conservation and Restoration, of de track Technical Art History. Tijdens deze inventarisatie is ook meermaals contact met de UvA geweest, maar door grote drukte en andere omstandigheden zijn zij er binnen de looptijd helaas niet aan toe

gekomen om vragen te beantwoorden. Indien mogelijk wordt de inbreng van de UvA bij oplevering van het definitieve rapport alsnog ingevoegd;

- Een conserveringsspecialist geeft aan dat het niet alleen van belang is dat bij diens vakgenoten de kennis m.b.t. conserveringsmiddelen en -methoden goed op peil blijft, maar ook bij de certificaathouders bij wie ze in dienst zijn of door wie ze worden ingehuurd: deze gaan er in het algemeen van uit dat de (conserverings)specialist weet welke methoden en materialen het beste zijn, waardoor er **weinig afstemming en feedback** plaatsvindt. Zeker bij externe inhuur zorgt dit er ook voor dat vragen van het depot omtrent een behandeling vaak niet goed kunnen worden beantwoord door een certificaathouder. Echter, het komt ook voor dat depots dergelijke vragen stellen omdat ze zelf niet voldoende op de hoogte zijn van de ontwikkelingen. **Bijscholing van niet-conserveringsspecialisten bij zowel certificaathouders alsook depots m.b.t. conserveringsmiddelen en -methoden** wordt dan ook van harte toegejuicht;
- Wellicht is voor **veldarcheologen en projectleiders** een **update van de KNA Leidraad Veldhandleiding Archeologie** op basis van nieuwe inzichten hierin een mogelijkheid, aldus een certificaathouder. Een **app** (voor smartphone of laptop/toughbook/tablet) zou ook uitkomst kunnen bieden.

Kennis van depotbeheerders

Vraag 12 luidt: "Is de kennis van depotbeheerders m.b.t. beheer van geconserveerde vondsten uit KNA-onderzoek op peil? Welke conclusies/aanbevelingen zijn op grond daarvan te trekken?"

- De meeste conserveringsspecialisten en ook depots stellen dat de kennis van depots **niet of moeilijk op peil is, dan wel wordt gehouden**. Dit is hoofdzakelijk het gevolg van het **ontbreken van cursussen of workshops** op dit gebied, zeker daar waar het archeologische objecten betreft. Er zijn wel mogelijkheden (geweest) bij partijen als de Reinwardt Academie en Erfgoed Gelderland, maar die richten zich met name op **beheer en behoud van niet-archeologisch roerend erfgoed**. Men zou zeker met dergelijke partijen om tafel moeten gaan om te kijken naar een **aangepast aanbod met aansluiting op de bredere (museale) erfgoedwereld**, maar **een (daarnaast) vanuit de archeologische sector afkomstig aanbod** is zeer wenselijk – zeker in een vorm van **kruisbestuiving** waarbij ook conserveringsspecialisten en certificaathouders bijgeschoold kunnen worden, wiens werk het duurzaam behoud van depots informeert;
- Medewerkers van depots proberen op dit moment hun kennis bij te houden en te spijkeren door **persoonlijke ontwikkeling**, d.w.z. door zelf op zoek te gaan naar artikelen en in gesprek te gaan met specialisten. Men is ervan overtuigd dat dit gestroomlijnder en met meer resultaat kan, als er voor **cursussen/workshops van 'bovenaf'** wordt gezorgd, waar men ook met depots onderling en met andere bij conservering betrokken partijen van gedachten kan wisselen;
- Zowel tijdens de rondetafeldiscussie alsook in meerdere gesprekken met depots werd de **schadeatlas archeologische materialen** aangehaald, een uitgave van de provincie Oost-Vlaanderen, bedoeld om verschillende gradaties van schade aan archeologische objecten te herkennen en daar gepaste actie op te kunnen nemen. De schadeatlas is rijk geïllustreerd en zo opgezet dat niet-specialisten deze goed kunnen gebruiken. De bevraagde depots stellen dat de schadeatlas een goed voorbeeld is van een handboek m.b.t. omgang met reeds geconserveerd materiaal.

Van vondst tot depot: conclusies

Vraag 13 luidt: "Welke conclusies zijn te trekken over het juist/niet juist omgaan met te conserveren en/of geconserveerde vondsten afkomstig van KNA-onderzoek bij/onder verantwoordelijkheid van certificaathouders vanaf het moment van aantreffen tot aan de overdracht aan een depot?"

- De antwoorden op deze vraag komen bij andere vragen in meer detail terug, maar samenvattend kan worden gesteld dat in die gevallen dat er problemen optreden met te conserveren of geconserveerde vondsten, dit te maken heeft met **één of meerdere factoren** (die vaak ook weer een relatie met elkaar hebben en/of tot elkaar leiden):
  - Aanlevering van onvoldoende of verkeerd verpakt/tijdelijk opgeslagen vondstmateriaal ter conservering (issue conserveringsspecialisten);
  - Aanlevering van niet, onvoldoende of verkeerd geconserveerd vondstmateriaal (issue vanuit depots);
  - Ontbrekende of onvoldoende verslaglegging van het conserveringsproces en gebruikte methoden en technieken (issue vanuit depots);
  - Mogelijk minder aangeleverde of ontbrekende organische vondsten (issue vanuit depots);
  - Onvoldoende eisen aan opleiding/kennis en werkervaring voor de KNA Specialist Conserveren, alsmede ontbreken van specifieke onderhoudseisen voor deze actor (issue vanuit depots);
  - Onvoldoende koppeling tussen het hebben van de actorstatus KNA Specialist Conserveren en het uitvoeren van conserveringswerkzaamheden (issue vanuit depots);
  - Ontbrekende aankondiging (issue vanuit depots) en financiële onderbouwing richting opdrachtgever (issue vanuit certificaathouders) van te conserveren vondsten wegens niet aanleveren selectierapport in evaluatiefase;
  - Ruimtegebrek in transitodepots wat betreft tijdelijke opslag, vooral van veel en/of grote objecten (issue vanuit certificaathouders);
  - Verschillen doorheen het land in depoteisen (bovenop de KNA) wat betreft te deponeren vondstcategorieën en discussie daaromtrent voor of na deponering (issue vanuit certificaathouders);
  - Tijdsdruk vanwege in de KNA voorgeschreven termijnen voor conservering (issue vanuit certificaathouders);
  - Onvoldoende (structureel) overleg (issue vanuit certificaathouders, depots en conserveringsspecialisten);
  - Onvoldoende opleidings- en bijscholingsmogelijkheden op het gebied van conservering (issue vanuit certificaathouders, depots en conserveringsspecialisten);

Voorbij de scope

Vraag 14 luidt: "Geeft de inventarisatie aanleiding tot andere conclusies die buiten de scope van de KNA liggen maar wel aanleiding kunnen zijn voor het CCvD om deze bij derden te adresseren?"

- Tijdens de rondetafel discussie kwamen de kosten van het duurzaam behoud in de depots zelf ter sprake. Hoe borgen we de **financiële component van depotbeheer** – inclusief het mogelijk opnieuw conserveren van degraderende objecten – op de langere termijn? Immers, na een goedgekeurde deponering is het depot eigenaar en kan de certificaathouder die het materiaal heeft gedeponerd en/of de conserveringsspecialist in kwestie (in principe) niet meer worden gerappelleerd, als het al mogelijk is om te achterhalen of er iets ergens fout is gegaan

bij de conservering en wat dit dan is, als het al geen kwestie is van natuurlijke processen (zoals heractivering van zouten, ondanks optimale ontzouting);

- Meermaals kwam de roep vanuit depots om de problematiek rondom **oud, buiten KNA-onderzoek gedeponerd vondstmateriaal** op de kaart te zetten. Veel problemen wat betreft conservering hangen met dit materiaal samen, omdat deze met de grootste variatie aan methoden zijn behandeld, de verslaglegging ervan niet of nauwelijks aanwezig is en het materiaal in kwestie vaak al dermate lang geleden geconserveerd is dat degradatie al in volle gang is of opnieuw is ingezet. Dit punt houdt uiteraard verband met de voornoemde financiële component van duurzaam depotbeheer;
- **Overlegstructuren** vallen buiten de KNA, maar zijn wel **essentieel** voor het archeologisch bestel. Respondenten gaven meermaals aan wel incidenteel te overleggen, of sinds een tijd min of meer structureel (zoals gemeentelijke depots onderling), maar bij lange na niet genoeg of snel en adequaat in groter verband problemen te kunnen bespreken en wellicht op te lossen. Naast het versterken van bestaande overlegstructuren en het creëren van nieuwe, werd tijdens de verschillende gesprekken veel waarde gehecht aan het op korte termijn gaan **organiseren van een bijeenkomst naar aanleiding van deze inventarisatie**, om er praktisch gevolg aan te geven;
- Wel binnen de KNA, maar buiten de scope van deze inventarisatie, is de omgang met **monsters**. Diverse depots en certificaathouders gaven aan dat **bewaartermijnen, bewaaromstandigheden en ruimtecapaciteit bij transitodepots** bijdragen aan de degradatie van monsters voorafgaand aan deponering. Hier is geen sprake van onwil, maar het is veelal een kwestie van ontoereikende faciliteiten die wellicht de verantwoordelijkheid van certificaathouders overstijgt. Zie ook de eerdere opmerkingen m.b.t. vroegtijdige conservering en deponering van kwetsbaar vondstmateriaal, of het centraal (tijdelijk) opslaan van grote vondsten van bijv. hout. Daarnaast speelt bij **biologische monsters** ook nog mogelijk bacteriologisch gevaar bij langdurige opslag, wat zowel voor certificaathouders alsook depots een issue kan zijn;
- Zowel bij certificaathouders alsook bij depots is over en weer de vraag gerezen of de **bemensing van transitodepots en statische depots** wel adequaat genoeg is om daadwerkelijk gehoor te kunnen geven aan alle eisen vanuit de KNA/BRL m.b.t. tijdelijke en duurzame opslag. Met andere woorden, zijn er om het gevraagde werk te kunnen doen **genoeg FTE beschikbaar?**

Figuur 4: Puzzelen *en bloc* (foto auteur, locatie Restaura te Heerlen).

Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

Zoals reeds werd vermoed bij het aanvangen van deze inventarisatie hebben de mailwisselingen en gevoerde (verdiepende) gesprekken niet alleen veel informatie, visies op de problematiek en mogelijke oplossingen daarvoor opgeleverd, maar ook vele extra vragen. Het is dan ook niet zo dat de issues rondom de conservering van archeologisch vondstmateriaal opgelost kunnen worden met alleen het wijzigen van de KNA. Wel is het zo dat er absoluut aanbevelingen gedaan kunnen worden wat betreft dergelijke wijzigingen, aangevuld met aanbevelingen die daar complementair aan zijn en in veel gevallen voorafgegaan zouden moeten gaan aan wijzigingen van de KNA.

Al met al is de auteur ervan overtuigd dat alle betrokken partijen de wil en de wens hebben om de geconstateerde knelpunten en uitdagingen betreffende conservering van archeologisch vondstmateriaal gezamenlijk aan te gaan en dat bikt veel hoop voor de toekomst, zowel binnen alsook buiten de limieten van de KNA.

Aanbevelingen

De aanbevelingen zijn als volgt, in de woorden van de auteur (geïnformeerd door voorgaande inventarisatie) en op volgorde van geadviseerde prioriteit:

- Vanuit de inventarisatie is veelvuldig aangegeven dat een bijeenkomst n.a.v. de uitgevoerde inventarisatie zeer wenselijk is, met de aanbevelingen vanuit dit rapport als basis. Een dergelijke bijeenkomst dient het versterken van de overlegstructuur zoals verderop aangegeven en kan waardevolle input leveren voor het aanpassen van de KNA. Idealiter wordt deze bijeenkomst door de belanghebbende partijen georganiseerd (certificaathouders, depots, conserveringsspecialisten, etc.), waarbij de SIKB als facilitator kan optreden;
- OS16 zou goeddeels moeten worden gereviseerd, met name op het gebied van het conserveringsrapport (scherpere eisen/format);
- OS12 en OS13 zouden ofwel ontvlochten moeten worden, ofwel geïntegreerd. Het onderliggende doel is het zorgen dat een selectierapport altijd wordt opgeleverd, ongeacht of er een evaluatierapport wordt opgeleverd;
- De toevoeging van een conserveringsvoorstel aan de KNA wordt van harte onderschreven. Dit zou ofwel een onderdeel kunnen worden van het selectierapport ofwel van OS16;
- OS11 zou eveneens goeddeels gereviseerd moeten worden, met name op het gebied van de subspecificaties (zowel inhoudelijk wat betreft conserveringsmethoden en -middelen alsook procedureel, bijv. op het vlak van termijnen) en de inzet van de KNA Specialist Conserveren;
- OS11b lijkt niet verstrekkend gewijzigd te hoeven worden. Het is wel aan te bevelen om met certificaathouders de intervallen van interne controles te evalueren en waar nodig te optimaliseren. Daarnaast zou certificerende instellingen verzocht kunnen worden om de kwaliteit van transitodepots tijdens audits te controleren m.b.v. een externe depotmedewerker;
- Voorgesteld wordt om voor de aanpassingen van OS11, OS11b, OS12, OS13 en OS16 minimaal één aparte werkgroep voor aan te stellen, waarin zowel certificaathouders, conserveringsspecialisten alsook depots zijn vertegenwoordigd (of subgroepen, met ieder een specificatie voor diens rekening);
- Het verdient de overweging om de actorstatus van KNA Specialist Conserveren (strikter) als vereiste te stellen voor alle conserveringswerkzaamheden voortvloeiend uit de KNA, dit na aanpassing van de eisen aan deze actor;

- De eisen aan opleiding/kennis en werkervaring van de KNA Specialist Conserveren zouden moeten worden aangescherpt. Ook zouden er specifieke onderhoudseisen voor deze actorstatus moeten komen (bijv. met betrekking tot conserveringsrapporten, dit na aanpassing van de eisen daaraan in OS16);
- Geadviseerd wordt om alle hierboven genoemde (mogelijke) aanpassingen aan de KNA mee te nemen in het proces richting totstandkoming van de KNA/BRL 5.0, waarmee in 2022 gestart gaat worden;
- Het wijzigen van de KNA in welke hoedanigheid dan ook heeft geen zin als de eisen niet worden nageleefd. Hoewel altijd vanuit goed vertrouwen in elkaar dient te worden gehandeld – en vertrouwen in elkaar is iets wat door de jaren heen is geschaad en deels dus herwonnen moet worden – werken we met een registratie- en certificeringsstelsel, waarbij interne en externe audits moeten toetsen of de eisen daadwerkelijk worden nageleefd. Derhalve dient dit ook bij certificerende instellingen en auditors nog meer onder de aandacht gebracht te worden, waarbij het verstandig is voor deze partijen om gebruik te maken van een conserveringsspecialist of KNA Specialist Conserveren bij het toetsen van zaken die de conservering betreffen;
- Breder, dieper en meer structureel overleg tussen depots, certificaathouders en depots op het gebied van conserveringsproblematiek is essentieel. Niet alleen tussen de groepen onderling, maar ook tussen de groepen *an sich*. De rondetafeldiscussie die is uitgevoerd als onderdeel van deze inventarisatie laat zien dat alle partijen van elkaar kunnen én willen leren;
- Meer mogelijkheden tot (bij)scholing, voor alle betrokken partijen, op zowel de inhoudelijke als procesmatige aspecten van conservering in de archeologie zijn eveneens zeer gewenst. Een bijgewerkt aanbod hiertoe biedt zowel mogelijkheden voor de aanscherping/aanpassing van de eisen qua onderhoud aan de KNA Specialist Conserveren alsook het makkelijker/beter kunnen naleven van de KNA-eisen m.b.t. conservering door niet-conserveringsspecialisten;
- Het vraagstuk van adequate bemensing van transitodepots en statische depots kadert effectief in een grotere context van FTE's, werkdruk en arbeidsomstandigheden in de archeologische sector bij zowel certificaathouders alsook gemeentelijke/provinciale depots. Dit zijn zaken die op het niveau van brancheverenigingen en belangenorganisaties besproken zouden moeten worden, waar het onderdeel van depotbemensing dan extra onder de aandacht kan worden gebracht.

Bronnen

Documenten

- ArcheoCare, 2020. Brief aan CCvD inzake constatering m.b.t. problemen met conservering van archeologisch vondstmateriaal.
- Erfgoedinspectie, 2006. *Wie wat bewaart, die heeft wat. Een onderzoek naar de overdracht van archeologische vondstcomplexen aan provinciale depots*. Den Haag.
- Erfgoedinspectie, 2012. *Grenzen overschreden? Onderzoek naar onrechtmatig handelen op de gebieden van archeologie en archieven*. Den Haag.
- Erfgoedinspectie, 2016. *Graven in depots. Behoud en toegankelijkheid in provinciaal archeologische depots*. Den Haag.
- Erfgoedinspectie, 2017. *Jaarverslag Erfgoedinspectie 2015-2016*. Den Haag.
- Erfgoedinspectie, 2018a. *Verder graven in depots. Behoud en toegankelijkheid in gemeentelijke archeologische depots*. Den Haag.
- Erfgoedinspectie, 2018b. *Jaarverslag Erfgoedinspectie 2016*. Den Haag.
- Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, 2019a. *Toetsingskader archeologische depots*. Den Haag.
- Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, 2019b. *Jaarverslag Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed 2017-2018*. Den Haag.
- Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, 2020. *Jaarverslag 2019 Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed*. Den Haag.
- Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, 2021. *Verslag over het toezicht 2019-2020. Het geheel aan toezichtinspanningen over de periode 2019-2020*. Den Haag.
- Pape-Luijten, H.G., 2021. *Inventarisatie conserveringseisen KNA. Plan van Aanpak*. Rubicon Erfgoed Rapport 090. Rheden.
- SIKB, 2021. *PRJ A358 Opdrachtomschrijving inventarisatie eisen aan conservering in de KNA*. Notitie Programmabureau SIKB/EW. Gouda.

Overig

- aranederland.nl
- icon.org.uk
- restauratoren.nl
- restauratorenregister.nl
- sikb.nl/archeologie
- uva.nl/discipline/conservering-en-restauratie/conservering-en-restauratie

